

all those who are guided only by the material become the bearers of "happy consciousness", and as a result the most unhappy ones because they get what they really do not want. **Conclusion.** In conclusion, the study states that modern humans are really controlled and manipulated in every way. And so, in order to be really, truly happy, you should play with the system according to its own rules: being manipulated, one is conscious of it. It is clear that this will destabilize the daily course of life, as the truth always hurts. However, the choice is ours: to be happy victims of manipulation or to take risks and stay true to ourselves. Therefore, in fact, "Happiness? No, Thanks!"

Keywords: happiness, "happy consciousness", illusion, social control.

УДК 502.1:171 (045)

Г. М. Клешня

КОЕВОЛЮЦІЯ СИСТЕМИ «ЛЮДИНА – СУСПІЛЬСТВО – ПРИРОДА»

Національний авіаційний університет

Анотація Стаття присвячена осмисленню місця людини у системі «людина – суспільство – природа» в аксіологічному просторі постсучасності, обтяженому економічними, соціальними та політичними кризами глобалізованого світу, що обумовлюють різноманітні екологічні загрози. Суперечності всередині досліджуваної системи виявляються в хибній ціннісній орієнтації людини, спрямованій виключно на задоволення власних потреб. Здійснена спроба переосмислення біологічної ролі людства як частини природи та оновлення на цих засадах світоглядно-аксіологічних установок відповідно до викликів сучасності.

Ключові слова аксіологія, інвайронменталізм, екологія, консьюмеризм, культура, людина, суспільство, система «людина – суспільство – природа», філософія.

Вступ

Однією з ключових проблем постсучасного суспільства є проблема коеволюції природи та людини. Відповідно до її принципів, людство в ім'я майбутнього повинне не лише змінювати біосферу, пристосовуючи її до власних потреб, але і саме має змінюватися, адаптуючись до реального стану довкілля.

Якщо осмислювати історію еволюції людської цивілізації, то можна виявити, що на всіх її етапах перманентно присутнім є прагнення людини до задоволення власних потреб за рахунок використання природних ресурсів. Водночас, людина, що постійно перебуває у стресовому стані, викликаному обмеженістю ресурсів та безупинним зростанням й ускладненням її соціальних потреб, удосконалює засоби виробництва, взаємодіє з іншими особами, вступає в економічні, політичні, правові та інші відносини, формуючи при цьому суспільні інститути та розширюючи у такий спосіб власне культурне середовище, яке, по суті, є антагоністичним до природних біоценозів. Прагнучи підпорядкувати природу, людина тим самим порушує існуючий природний баланс, що знаходить прояв у загостренні екологічних, економічних, політичних та соціальних проблем. У результаті такої практики найбільш незворотних змін зазнають екосистеми, які конче необхідні для підтримки життєдіяльності біоценозу, до якого, власне, належить і біологічний вид *Homo sapiens*. Вирішення цієї проблеми, як ми зазначали раніше, знаходиться у площині трансформації екологічної свідомості у процесі вирішення глобальних екологічних проблем (Gudmanian A. et al., 2020).

Мета дослідження.

Метою статті є осмислення місця людини у класичному трикутнику «людина – суспільство – природа» в умовах антропологічно-екологічної кризи глобалізованого світу в контексті обґрунтування доцільності заміщення антропоцентричної концепції концепцією соціальної екології (інвайронменталізм).

Методологія дослідження

Методологічною основою дослідження є філософські принципи пізнання: об'єктивності, відображення, розвитку і взаємозв'язку. У роботі застосовано сукупність філософських та загально-наукових підходів та методів: об'єктивності, сходження від абстрактного до конкретного. Системний підхід відображає самоорганізацію та структурування систем як універсальної якості навколишнього світу. У статті використовується міждисциплінарна синергетична методологія для розуміння динаміки самоорганізації в системі «людина – суспільство – природа».

Результати

Діалектична суперечність розвитку полягає в тому, що, прагнучи до якомога вищого рівня задоволення потреб, людина при цьому власноруч створює умови, які стають перешкодою для досягнення стратегічно визначеної мети і навіть перетворюються на загрозу самому існуванню людства. Тут доречно згадати слова Н. Віннера: «Ми так радикально змінили наше середовище, що тепер для того, щоб існувати в ньому, ми повинні змінити себе» (Віннер, 1995: 83). І ці зміни вже не є продовженням еволюції видів, описаної Ч. Дарвіном. Свідомо оцінюючи глобальні екологічні загрози, вирішення суперечностей розвитку вбачається у коеволюційному переході системи «людина – суспільство – природа» до стану динамічно стійкої цілісності, симбіозу, де ключове місце у тріаді займатиме природа, яка є єдиною можливим середовищем для існування і людини, і суспільства. Тобто ми вважаємо за необхідне заміщення ролі елементів системи, де людина, що займала панівне місце, визнається другорядною стосовно природи.

Наша позиція суперечить ноосферному уявленню про розвиток, критерії якого В. Вернадський вбачав у виокремленні ступеня задоволення потреб не окремої людини, а людства загалом. На його думку, людство постає як могутня геологічна сила і перед ним, перед його думкою і працею виникає питання про перебудову біосфери в інтересах вільнодумної істоти як

єдиного цілого (Вернадский, 2004: 142). Втілення цієї концепції набуло загрозливих масштабів, адже діалектичні суперечності розвитку долучають до процесу перерозподілу ресурсів і інші біологічні види, створюючи загрозу для загальнопланетарного біоценозу.

Суперечності між зростанням населення та можливістю задоволення його матеріально-енергетичних потреб, з одного боку, та порівняно обмеженими можливостями природних екосистем до самовідновлення, з іншого боку, набувають антагоністичного характеру. Їхнє загострення загрожує незворотними деградаційними змінами біосфери, радикальною трансформацією традиційних природних умов існування не лише людства а й інших видів живих істот. Ця проблема є далеко не новою. До того ж вона почала осмислюватися задовго до того, як остаточно сформувалася у теперішньому загрозливому вигляді.

Зокрема, ще у 1797 році Р. Мальтус у своїй праці «Дослідження закону народонаселення в тому плані, як останнє впливає на майбутнє вдосконалення суспільства, з критичними заувагами щодо ідей, висловлених панами Годвіном, Кондорсе та іншими авторами» (Мальтус, 1998: 7-8) піднімає питання щодо нестачі ресурсів на планеті Земля у разі неконтрольованого зростання народонаселення. Згадана праця набула певного знакового статусу як спроба аналізу та наукового осмислення актуальних суспільно-політичних і економічних проблем, та перевернула філософські уявлення про політику як діяльність розуму, що через позитивні закони та перебудову політичних інституцій прагне покращити життя людей. Р. Мальтус змістив центр диспуту із площини політичного у площину біологічного і такий спосіб змусив повністю перевернути осмислення суспільних проблем. Обґрунтована Р. Мальтусом теза про те, що людям притаманна властивість розмножуватися швидше, ніж зростає кількість ресурсів, необхідні для забезпечення гідного існування, внаслідок чого добробут та моральні засади суспільства перебувають під постійною загрозою, започаткувала низку песимістичних теоретичних учень, що отримали назву «мальтузіанство».

Сучасний підхід до цієї проблематики, що має назву «неомальтузіанство», відрізняється від класичних ідей Р. Мальтуса тим, що концентрується на екологічних аспектах більше, ніж на соціально-економічних. «Неомальтузіанське відродження», позначене публікаціями двох впливових книг у 1948 році – «Наша сплюндрована планета» Ф. Осборна та «Шлях до виживання» У. Воґта. Значне зростання населення світу та спричинені останнім потенційні екологічні загрози активували увагу вчених-екологів до означеної проблеми. Підсумком такої наукової уваги стала доповідь Римському клубу «Межі зростання» 1972 р. Подолання виявлених суперечностей, у першу чергу, пов'язується з відмовою від сформованого методу спроб і помилок у споживацькому ставленні людини до середовища її проживання, з виходом на рівень науково обґрунтованої стратегії системи відносин «людина – суспільство – природа» та припинення встановлення межі, у першу чергу, економічного (індустріального) зростання. У

результаті, лише остання частина рекомендацій була прийнята до відома, що знайшло своє відображення у концепції Сталого (по суті – зупиненого) розвитку.

Цілком закономірним є те, що осмислення системи відносин «людина – суспільство – природа» є актуальною протягом усього періоду існування людської цивілізації. Людина є біосоціальною істотою, тобто частиною як природи, так і суспільства. Вона є включеною у взаємозв'язки з іншими людьми у процесі спільної трудової діяльності, у ході якої відбувається задоволення власних біологічних та духовних потреб. Однак перетворювальна діяльність людини у природі набуває дедалі загрозливіших рис для самого існування людства. У відносинах «людина – природа» людина виступає як складова екосистеми, тому її стан добробуту прямо залежить від задоволення потреб людини як біологічної істоти.

Суперечності всередині цієї системи виявляються в хибній ціннісній орієнтації людини на задоволення власних потреб. Утилітаристська, антропоцентрична парадигма розвитку суспільства споживання передбачає надання людині морального права на експлуатацію природи для власного задоволення. Це порушує екологічний баланс та погіршує стан екосистеми, що, в кінцевому підсумку, негативно впливає на саму людину як біологічну істоту, а також суттєво обмежує доступ до необхідних природних ресурсів у інших біологічних видів, з якими ми конкуруємо за ресурси.

У дихотомії «людина – суспільство» окрема особа виступає складовою цілої суспільної системи, в якій відносини між індивідами наповнені суперечностями, породженими різноспрямованістю їхніх інтересів. З одного боку, існує суперечність між інтересами окремих людей або соціальних груп, а з іншого – між окремим індивідом та суспільством загалом. В умовах обмеженої кількості ресурсів така ситуація закономірно призводить до стану соціальної напруги на тлі конфліктів інтересів. Відповідно, це не сприяє підвищенню суспільного добробуту загалом, адже суспільний добробут, як сума індивідуальних добробутів, врешті-решт визначається кількістю наявних ресурсів, кількість яких не змінюється, а може бути лише перерозподіленою. Виступаючи стимулом соціально-економічного прогресу, еґоїстичний інтерес особи може суттєво гальмувати прогресивний розвиток, коли він суперечить суспільному благу.

У системі «природа – суспільство» другий елемент проявляється як залежний, оскільки природа забезпечує потреби суспільства, а не навпаки. Природа (екосистема) – це гармонійна самодостатня усталена цілісність, на відміну від суспільства, для якої характерним є постійний розвиток як порушення економічної рівноваги під впливом зростання суспільних потреб. Розвиваючись, суспільство порушує рівноважний стан біосфери, про що вже йшлося вище, але відмінність між людиною та суспільством проявляється у постійному зростанні й ускладненні суспільних потреб та, тим самим, у ще більш загрозливому, ніж у першому випадку, загостренні суперечностей.

Отже, можна стверджувати, що антропоцентрична парадигма, яка є властивою сучасному суспільству, не відповідає потребам не лише суспільного розвитку, а й

несе загрозу існуванню біологічного різноманіття та потребує негайного коригування.

Наш спадок – це криза індустріального та постіндустріального суспільства, де вже навіть наука, техніка та науково-технічний прогрес не вважаються абсолютними цінностями й універсальними засобами вирішення соціальних, економічних, політичних та екологічних проблем. Однак це не означає загальної і безсумнівної кризи сциєнтизму. Використання людиною наукового знання може бути переорієнтованим, як, власне, і потреби людини. Людина стала заручником прогресу в гонитві за власним збагаченням, що призвело до кризи у сучасному соціумі та навколишньому світі. За таких умов, вчасно прийняте рішення про спрямування суспільних прагнень та діяльності на задоволення потреб природи і суспільства дозволить знайти вихід із кризової екологічної ситуації.

Обговорення

Останнім часом тема зміни клімату зайняла провідне місце у міжнародному порядку денному. Пандемія COVID-19 лише підвищує таке занепокоєння, адже, за різними версіями, однією з її причин стало глобальне потепління, спричинене діяльністю людей, що сприяло створенню сприятливих умов для розмноження та поширення вірусу. Пандемія змушує обирати між економікою та екологією, між турботою про людей та турботою про природу. І поки триває напружена робота медиків, біологів та фармацевтів над пошуками ліків від нової «чуми ХХІ століття», а політики шукають крайнього винуватця пандемії, ми вбачаємо певне зерно істини у творчості Р. Мальтуса, який указував на роль епідемій у регуляції чисельності народонаселення. Зокрема він зазначав, що серед цих причин виникнення епідемій потрібно відзначити перенаселені житла та нездорове харчування, тобто природні наслідки того процесу, коли населення зростає швидше, ніж дозволяють житлові умови та наявність харчів у тій чи іншій країні (Мальтус, 1998: 78). До таких причин він відносив також загальний стан довкілля, скупченість населення в містах, недостатній рівень гігієни людей та місць спільного користування. Всі ці чинники, напевне, ми також можемо взяти до уваги.

Логіка розвитку світової цивілізації привела до формування у суспільній свідомості так званої «парадигми людської винятковості» (Яницький, 1994: 8). Вона ґрунтується на твердженні, що людина принципово відрізняється від решти живих істот на Землі, над якими вона домінує і, у свою чергу, це виправдовує обумовленість її діяльності не біофізичними чинниками довкілля, а власною винятковістю та консьюмеристськими настроями. У такий спосіб, суспільна екологічна свідомість, що базується на згаданих засадах, загалом осмислюється як антропоцентрична. Однак існуючі тенденції зміни типу суспільства, які ми описували раніше (Клешня, 2021: 46-47), демонструють нові риси і потребують переосмислення місця людини у класичному трикутнику «людина – суспільство – природа». І якщо спробувати окреслити панівну світоглядну концепцію гіперіндустріального суспільства, то ми зможемо лише вказати на початок формування нової еколого-

орієнтованої світоглядної концепції інвайронменталізму. Її витoki співвідносяться з течією романтизму ХІХ століття, що проголошував культ природи.

Поняття інвайронментальної культури є багатозначним. Воно має на меті зміну цілей виробництва, його переорієнтацію на збереження природи та самого людського роду; ошадливе ставлення до всіх видів ресурсів, подолання споживчої орієнтації щодо природи з боку як людини так і суспільства; реальну турботу держави про здоров'я, безпеку сьогоdnішнього та майбутніх поколінь; відмову від політики «проїдання майбутнього» і, взагалі, — докорінні зміни у способі життя людини та суспільства загалом.

Постапокаліптичні варіанти розвитку світу, які ще 20 років тому видавалися фантазією літераторів та кінематографістів, стають нашою реальністю. Природа не витримує цивілізаційного навантаження, а протистояння та постійна боротьба за ресурси на всіх рівнях має видимий прояв у вигляді демографічних та економічних криз, тероризму, воєн – реальними обставинами життя людини. Тому переосмислення стосунків у рамках дихотомії «людина-природа» є необхідною. Нині ця суперечність досягла свого апогею внаслідок нестримного прагнення людини «поліпшувати» природу через «філософію» примусу та перемоги над природою (Сидоренко, 2006: 133).

Глобалізація та мегаіндустріалізація призвели до виснаження природних ресурсів і екологічної кризи на всіх рівнях, внаслідок чого під загрозою опинилася не просто природа як окремих, незалежний складник, а природа як феномен, що дає життя людині та, власне, сама людина як частина природи. Це підтверджують і автори останньої ювілейної доповіді Римському клубу, які схвильовано діагностують, що, не дивлячись на прийняті світовою спільнотою запобіжні заходи, світ знову перебуває у кризі, і особливістю цієї кризи є її всеохоплюючий та зростаючий характер (Weizsäcker, Wijkman, 2018: Preface, vi; 1).

Осмислення такої соціальної реальності сприяло виникненню низки теорій, що описують походження ризиків та пов'язані з ними закономірності політичного, соціального та техногенного розвитку. Однією з найбільш значущих є концепція «суспільства ризику» німецького соціолога У. Бека (Бек, 2002). На основі аналізу розвитку сучасного суспільства він сформулював ідею нового ступеня її існування – стадії індустріального суспільства ризику, що характеризується поняттям «рефлексивна модернізація». Руйнуються старі соціальні зв'язки, які виконували у суспільстві функції формування соціального порядку, що давали індивіду почуття стабільності, надійності та впевненості у завтрашньому дні (Бек, 2000: 21-42). Існуюча реальність тлумачиться як універсалізація і глобалізація ризику. Науковець демонструє перманентно присутню загрозу глобальних лих та катастроф. А також оприлюднює загальну інституціоналізацію ризику, тобто його стійке відтворення у всіх сферах людської життєдіяльності. Характерною рисою суспільства ризику є його тісний зв'язок із зростанням знань. За таких обставин роль науки та наукових знань істотно зростає, оскільки безпеки, до яких схильне «суспільство ризику», люди часто не відчують, а усвідомлювати просто не мають бажання.

Виявляючи загальні тенденції розвитку сучасного соціуму Д. Белл, зазначав: «Коли відбуваються такі зміни, вони дозволяють нам не передбачати майбутнє, але лише визначати перелік проблем, що стоять перед суспільством і потребують свого вирішення. Саме його і можна прогнозувати» (Белл, 1999: 11).

Сучасність можна охарактеризувати двома найважливішими процесами – глобалізацією та глобальною екологічною кризою. Тож глобальним соціальним завданням постає самозбереження людства (Надольний, 1999). Філософія пропонує кілька шляхів виходу із цієї кризи: інерційний, ультратоталітарний та трансформаційний. Останній передбачає прийняття нового світогляду, нової системи цінностей, нової світової релігії, результат – усвідомлена колективна поведінка, що спрямована на охорону екосистеми, екологізацію виробництва та раціоналізацію споживання (Сидоренко, 2006: 135).

Для подібних трансформацій необхідні нові світоглядно–моральні установки, які б гуманізували науково–технічний прогрес та мінімізували б шкідливий вплив людини на світ і саме їх має запропонувати філософія виживання (Сидоренко, 2006: 135), що може бути складовою філософської антропології, і акцентуватися на формуванні екологічної свідомості як умови виживання людства. Однак філософія виживання, що обмежується екологічною спрямованістю, не дає повного усунення викликів, які стоять перед людиною.

Деякі дослідники перспективи виживання людини вбачають у комп'ютерній та генній інженерії. Мовляв, людина–кіборг чи віртуальна особистість, що живе не у світі реальному, а в Інтернет–просторі, має шанс на виживання (Сноу, 1973). На нашу думку, тотальна механізація та технізація лише поглиблюють проблему виживання людини. Інформаційне суспільство зумовлює «відмирання» універсальних соціально–правових та моральних цивілізаційних норм, викликає суперечність між інформацією та гуманітарним знанням. Філософське питання про первинність ідеального чи матеріального має невтішну відповідь: ідеться і про фізичне винищення людини, і про духовно–етичне. Технізація перетворила інтелектуальну працю на систематичне виконання однакових дій, позбавляючи людину власне найбільш людського – культуротворчості, обмеживши її духовність і спричинивши «нездатність адекватно сприймати та оцінювати ті явища цивілізації та культури, що не вкладались у смугу життєвих пристрастей» (Сидоренко, 2006). Поступово втрачаючи креативні потенції, особистість перетворюється на людину маси, продукт тотальної ідеологізації, яким влада може вільно маніпулювати (Арендт, 1996: 131–141). Маса – це «чорна діра», куди «провалюється соціальне», бо споживачі масової культури є лише статистичними одиницями і не беруть участі у соціальному житті, а відсторонено спостерігають за ним (Бодрійяр, 2004) з телеекранів та моніторів комп'ютерів.

Комп'ютер, який «мав увійти в кожен дім» (Тоффлер, 2008), встиг поширитись значно більше у вигляді потративних ноутбуків, планшетів та мобільних телефонів. Бо ж доступ, накопичення та обробка інформації стають принциповою характеристикою і головною залежністю сучасного суспільства, що

перетворюється на мережеве (Кастельс, 2004), а стосунки соціуму та особистості в інформаційну еру стають усе більш напруженими. Адже, з одного боку, Інтернет створює паралельну реальність, надає безмежний доступ до інформації та додаткові можливості реалізації творчих та інтелектуальних потенцій людини, а з іншого – краде в людини час і заміщує живе спілкування віртуальним.

Людина може поєднувати «віртуальне» життя зі «справжнім», або ж замінити справжнє на існування у всесвітній павутині. Комп'ютер стирає географічні та часові межі, дозволяючи розширювати коло і способи спілкування, обміну інформацією, створюючи нові унікальні механізми взаємопроникнення та синтезу культур. І в той же час створює новий світ – світ розмитої індивідуальної ідентичності. Співбесідники в соціальних мережах можуть ніколи не бачити один одного і зважати лише на Інтернет–образ, який сама ж людина і продукує.

Власне Я та одвічні аксіологічні орієнтації особистість втратила, коли соціум став суспільством надмірного споживання. Соціально інфантильна людина у прагненні жити комфортно «одним днем» перетворила переважну більшість придбань чинить виключно заради демонстрації власної купівельної спроможності, самоствердження чи самого процесу. Ж. Дельоз та Ф. Гваттарі називають це хворобою, що є наслідком «шизоїдної природи людини».

У процесі масового і, бездумного споживання людина втрачає себе у прагненні не відрізнятись від інших. Нестримне паразитичне споживання продуктів та ресурсів заважає людині насолоджуватись тим, чого вона вже досягла і є живим свідченням виродження країн (Печчеї, 1985) і людства загалом. Вихід із ситуації пандемічного консьюмеризму – знову почати жити за потребою, а не бажаннями, відновивши гармонійні стосунки з природою, суспільством і самим собою, пропонували Ж. Бодрійяр, Д. Ванн, Т. Нейлор, Дж. Хіз, Е. Поттер, та інші.

Парадокс полягає у тому, що людство, усвідомлюючи консьюмеристичну кризу та її очевидні наслідки, продовжує нарощувати рівень та об'єми споживання. Це викликає побоювання за майбутнє людства й вимагає шляхів корекції, які, власне, і повинна надати філософія виживання. Це може бути заклик М. Бердяєва, В. Вернадського, К. Цюлковського до розширення свідомості до космічного, ноосферного рівня. Чи теорія К. Ясперса про головну турботу про збереження природи самої людини: «людина може втратити себе і людство непомітно для самих себе чи в результаті страшних катастроф – вступити в стадію нівелювання та механізації, в життя, де немає свободи та ... гуманності» (Ясперс, 1991: 160–162), або ж ідея «керованої автоволюції» Л. Лєскова, за якою вже не людина йтиме за еволюційними процесами, а, навпаки, – змушуватиме біологію пристосуватися до власних вимог, що цілком можливо, зважаючи, що людина вже навчилася удосконалювати своє тіло (хірургія, протезування, генетичні та неоевгенічні експерименти) (Лєсков, 2004). Чи «філософія виживання» С. Сидоренко, яка має «розробити концепцію виживання людства на основі визнання гуманістичних загальнолюдських цінностей; виробити

такий світогляд, ядром якого повинна бути нова екологічна свідомість» (Сидоренко, 2006: 136).

Кінець ХХ століття поставив перед людством питання про необхідність нової системи стосунків із природою. Усвідомлення того, що антропоцентризм є психологічною базою екологічної кризи призвело до виникнення нової інвайронментальної парадигми, яке орієнтується на екоцентризм як кардинальну зміну образу світу. Тут людина має відмовитися від розуміння себе як підкорювача природи. В основу екоцентризму повинен бути покладений принцип екологічної доцільності, для якого характерними є такі особливості:

- все природне визнається спочатку самоцінним, що має право на існування незалежно від корисності, марності або навіть шкідливості для людини;

- розум не є підставою для особливих привілеїв для людини, а, навпаки, передбачає величезну відповідальність та додаткові обов'язки щодо збереження навколишньої природи;

- вплив людини на природу змінюється взаємодією між ними. Характер цієї взаємодії визначається «екологічним імперативом» (Моисеев, 1998), тобто вимогою такої зміни стилю життя людей, який гармонізував би їхні потреби з можливостями збереження біосфери;

- розвиток біосфери постає як коеволюційний процес взаємодії природи та людини, тобто процес взаємовигідної єдності, в якій екоцентризм повинен бути новим баченням світу, в основу якого повинен бути покладений принцип екологічної доцільності.

Більшість дослідників умовою виживання людства називають новий еколого-моральний імператив та етичне ставлення до природи. Людина має зробити власну відповідальність загально-цивілізаційним глобальним імперативом, бо ж і сучасний стан екології, ступінь технізації та комп'ютеризації, знеособленості, універсалізації образу людини, а відтак втрата людської ідентичності – наслідок безвідповідального ставлення людини до своєї свободи. «Якщо ми хочемо зараз приборкати технічну революцію і спрямувати людство до гідного його майбутнього, то нам необхідно передусім подумати про зміну самої людини, про революцію в самій людині» (Печчеї, 1985) Сьогодні вимагає нових варіантів саморозвитку людини та її взаємодії зі світом, природою, суспільством та соціокультурними феноменами, нової парадигми, що дозволить подолати ситуацію розмивання ідентичності людини, яка дедалі частіше стає носієм масової культури.

Футурологічні філософські концепції в умовах накладання антропологічної та екологічної кризи, мають запропонувати новий варіант саморозвитку людини, яка заради власного виживання повинна синтезувати загальнолюдські та особисті цінності, адаптувавши їх до соціокультурної дійсності, а бажання врятувати світ зробити загальнолюдською практикою. Ретранслятором нових цивілізаційних орієнтирів має стати філософія виживання, яка, щоб знайти вихід з кризового стану інформаційного суспільства, має подолати «філософську інерцію» сократичної культури, що ґрунтується на визнанні пріоритету загального блага. Тепер же благо отожднюється з виживанням (Сноу, 1973).

Філософія ж має віднайти у всіх можливих течіях і цінностях спосіб утвердження прав і свобод окремого індивіда в інтересах оновлення та збереження людства, що дозволить зупинити процес втрати антропоідентичності та самовизначення, подолати кризу культури та суспільного розвитку, глобальні проблеми сучасності. Подібна ідея зустрічається і в інших дослідників. Наприклад, А. Чхейало вбачає, що «на зміну «суспільству ризику» має прийти «суспільство виживання» ... проте виживання не має бути інструкцією зі збереження життя окремого індивіда в конкретній ситуації» (Чхейало, 2012: 132). Отже, порятунок людства розпочнеться з чіткого усвідомлення кожної конкретної особистості, що вона має зробити сьогодні для того, щоб дати собі шанс вижити завтра. Причому філософія виживання повинна бути не надскладним збірником правил, а дієвим механізмом збереження, насамперед, власної ідентичності та людського способу життєдіяльності.

Для цього філософії необхідно змінитися й самій. Вона вже почала трансформуватися, поступово перетворюючись на поп-філософію, що доступно і спрощено пояснює класичні поняття філософії, довільно поєднує методи та обирає дослідження на межі раціональних та ірраціональних теорій. І для того, щоб донести сучасній людині, яка вимушена жити у шаленому темпі безперервних змін (Новикова, 2000: 215) і якій ніколи неперевіряти достовірність подібних вчень, філософія виживання має бути не лише раціоналістичною, а й езотеричною, релігійною, працювати на межі онтології, гносеології та аксіології, використовуючи весь набір філософських категорій. Вона має бути доступною – складну мову філософії замінити зрозумілими синтаксично-лінгвістичними конструкціями (що вже робить поп-філософія) для переважної більшості людей. І постати новою ідеологією, в основі якої – пріоритет духовних цінностей над матеріальними (Волков, 2003).

Заради виживання людства за умов, коли людина регулює сьогодні на планеті життя, включаючи і власне (Печчеї, 1985), в ситуації деструкції усталених аксіоорієнтацій, занепаду гносеологічних традицій, що спричинили кризу духовності та втрату людської ідентичності, в авангард виходять смисложиттєві проблеми, а філософія виживання має перетворитися з науково-теоретичного вчення на дисципліну, якщо не практичну, то, принаймні, максимально наближену до такої, запропонувавши реальні варіанти подальшого розвитку людства і способи їх впровадження.

Висновки.

Сучасна екологічна ситуація обумовлена тривалим пануванням технократичної системи цінностей, які, попри все, відповідали антропоцентричній світоглядній концепції. Однак технократизм як світоглядна установка і культурна парадигма показав свою неспроможність. Праці сучасних філософів, екологів, футурологів, які ґрунтуються на виявлених тенденціях як суспільного розвитку, так і загальнопланетарного біоценозу, демонструють нагальну необхідність заміни антропоцентричної ціннісної парадигми. Фактично, визнання природи стрижнем аксіологічного простору – це крок, викликаний усвідомленою необхідністю

збереження середовища існування людини у формі біологічного виду.

У сьогоdnішній ситуації недоречно розраховувати на традиційні еволюційні механізми зміни культурних цінностей та орієнтирів. Вступ суспільства до фази загального ризику, швидке зростання кількості великомасштабних екологічних катастроф разом із затяжною кризою економіки та владних структур змушує розглядати політику в якості головного інструменту екологізації суспільної свідомості та впровадження інвайронменталізму в якості основної світоглядної характеристики глобалізованого суспільства

Список літератури

- Weizsäcker, E.U., Wijkman, A. (2018). Come on! Capitalism, Short-termism, Population and Destruction of the Planet. A Report to the Club of Rome. Springer Science+Business Media LLC. DOI 10.1007/978-1-4939-7419-1 Retrieved from: http://filipmalinowski.net/Club_of_Rome-report-2018_ComeOn.pdf
- Gudmanian A. et al. Transformation of ecological consciousness in the process of solving global ecological problems. E3S Web of Conferences. Vol. 175. EDP Sciences, 2020.
- Арендт Х. Истоки тоталитаризма / Х. Арендт. – М.: ЦентрКом, 1996. – 672 с.
- Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / У. Бек; пер. с нем. В. Сидельникова и Н. Федоровой. – М.: Прогресс-Традиция, 2000. – 384 с.
- Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Д. Белл. – М.: Академия, 1999. – 956 с.
- Бодрийяр Ж. Симулякри і симуляція / Ж. Бодрийяр. – К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2004. – 230 с.
- Вернадский В. И. Биосфера и ноосфера / В. И. Вернадский. – М.: Айрис-пресс, 2004. – 582 с.
- Виннер Д. Р. Экологическая идеология без мифов [пер. с англ.] / Д. Р. Виннер // Вопросы философии. – 1995. – № 5. – С. 82-97.
- Волков Ю. Г. В поисках новой идеологической парадигмы / Ю. Г. Волков // Социально-гуманитарные знания. – 2003. – № 2. – С. 80-100.
- Кастельс М. Галактика Интернет: Размышления об Интернете, бизнесе и обществе / М. Кастельс. – Екатеринбург: У-Фактория, 2004. – 324 с.
- Клешня Г. М. Кібер-соціальне суспільство: новітня ризома / Г. М. Клешня // Вісник Національного Авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія. – 2021. – № 1. – С. 46-51.
- Клешня Г. М. Нові пріоритети сталого розвитку в умовах пандемії COVID-19: соціально-філософський аспект / Г. М. Клешня // Вісник Національного Авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія. – 2020. – № 1. – С. 35-40.
- Малтус Т. Р. Дослідження закону народонаселення / Т. Р. Малтус. – К.: Видавництво «Основи», 1998. – 535 с.
- Моисеев Н. Н. Экология в современном мире / Н. Н. Моисеев // Наука и жизнь. – 1998. – № 3. – С. 4-6.
- Надольний М. І. Потреби людини: цивілізаційний аспект дослідження / М. І. Надольний // Мультиверсум. Філософський альманах: Зб. наук. праць. – К., 1999. – Вип. 3. – С. 29-50.
- Новикова Л. И. Русская философия истории / Л. И. Новикова, И. Н. Сиземская. – М.: Аспект-Пресс, 2000. – 400 с.
- Печчеи А. Человеческие качества / А. Печчеи; перевод с английского О. В. Захаровой с издания The Human Quality «Pergamon Press» Oxford, 1977. — М.: «Прогресс», 1985. – 312 с.
- Сидоренко С. В. Філософія виживання людства у глобалізованому світі / С. В. Сидоренко // Мультиверсум. Філософський альманах. – 2006. – № 55. – К.: Центр духовної культури. – С. 130-137.
- Сноу Ч. П. Две культуры. Сборник публицистических работ / Ч. П. Сноу. – М.: Прогресс, 1973.
- Тоффлер Э. Шок будущего / Э. Тоффлер. – М.: АСТ, 2008. – 560 с.
- Чхейло А. А. Потенціал виживання людини в умовах песимістичних перспектив / А. А. Чхейло // Грані: науково-

теоретичний і громадсько-політичний альманах. – 2012. – № 1 (81) – С. 58-61.

22. Ясперс К. Смысл и назначение истории / К. Ясперс. – М.: Политиздат, 1991. – 527 с.

23. Яницкий О. Н. Индустриализм и инвайронментализм: Россия на рубеже культур / О. Н. Яницкий // Социологические исследования. – 1994. – № 3. – С. 3-14.

References

- Arendt, H. 1996. *Istoki totalitarizma* [The Origins of Totalitarianism]. Moscow: CentrKom.
- Bek, U. 2000. *Obshchestvo riska. Na puti k drugomu modernu* [Risk society. On the way to another modernity]. Translated by V. Sidelnikova and N. Fedorovoj, Edited by A. Filippova. Moscow: Progress–Tradiciya.
- Bell, D. 1999. *Gryadushchee postindustrial'noe obshchestvo. Opyt social'nogo prognozirovaniya* [The coming of post-industrial society, the experience of social forecasting]. M.: Akademiya.
- Bodriiir, Zh. 2004. *Symuliakry i symuliatyia* [Simulacra and Simulation]. K.: Vydavnytstvo Solomii Pavlychko "Osnovy".
- Chkheailo, A. A. 2012. "Potentsial vyzhyvaniia liudyny v umovakh pesymistychnykh perspektvy" ["The potential for human survival in pessimistic prospects"]. *Hrani: naukovy-teoretychnyi i hromadsko-politychnyi almanakh, Hrani: scientific- theoretical and socio-political almanac*, 1(81): 58-61.
- Gudmanian, Artur, Drotianko, Liubov, Shostak, Oksana, Kleshnia, Hanna, and Ordenov, Serhii. 2020. "Transformation of ecological consciousness in the process of solving global ecological problems". *III International Scientific and Practical Conference, Rostovon-Don, Russia, February 26-28*.
- Kastels, M. 2004. *Galaktika Internet: Razmyshleniya ob Internete, biznese i obshchestve* [The Internet Galaxy. Reflections on the Internet, Business, and Society]. Ekaterinburg: U-Faktoriya.
- Kleshnia H. M. 2021. "Kiber-sotsialne suspilstvo: novitnia ryzoma" [Cyber-social suspension: novitnia rhizome]. *Visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu. Serii: Filosofii. Kulturolohiia, Proceedings of the National Aviation University. Series: Philosophy. Cultural Studies*, 1: 46-51.
- Kleshnia, H. M. 2020. "Novi priorytety staloho rozvytku v umovakh pandemii COVID-19: sotsialno-filosofskyi aspekt" [New priorities for sustainable development in the context of the COVID-19 pandemic: socio-philosophical aspect]. *Visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu. Serii : Filosofii. Kulturolohiia, Proceedings of the National Aviation University. Series: Philosophy. Cultural Studies*, 1: 35-40.
- Maltus, T. R. 1998. *Doslidzhennia zakonu narodonaseleunia* [Research of the law of population]. Vydavnytstvo "Osnovy".
- Moiseev, N. N. 1998. "Ekologiya v sovremennom mire" [Ecology in the modern world]. *Nauka i zhizn, Science and Life*, 3: 4-6
- Nadolnyi, M. I. 1999. "Potreby liudyny: tsyvilizatsiinyi aspekt doslidzhennia" ["Human needs: the civilizational aspect of research"]. *Multyversum. Filosofskyi almanakh, Multiverse. Philosophical Almanac*, 3:29-50.
- Novikova, L. I. 2000. *Russkaya filosofiya istorii* [Russian philosophy of history]. Moscow: Aspekt-Press.
- Pechchei A. 1985. *Chelovecheskie kachestva* [The Human Quality]. Translated by O. V. Zaharovoj. M.: Progress.
- Snou, Ch.P. 1973. *Dve kultury* [The Two Cultures]. M.: Progress,
- Sydorenko, S. V. 2006. *Filosofii vyzhyvaniia liudstva u hlobalizovanomu sviti* [Philosophy of human survival in a globalized world]. *Multyversum. Filosofskyi almanakh, Multiversum. Philosophical almanac* 55: 130–137.
- Toffler, E. 2008. *Shok budushchego* [Future Shock]. M.: AST.
- Vernadskij, V. I. 2004. *Biosfera i noosfera* [The biosphere and noosphere]. M.: Ajris-press.
- Vinner, D. R. 1995. "Ekologicheskaya ideologiya bez mifov" [Ecological ideology without myths]. *Voprosy filosofii, Problems of philosophy*, 5: 82–97.
- Volkov, Yu. G. 2003. "V poiskah novoy ideologicheskoy paradigmy" [In search of a new ideological paradigm]. *Socialno-*

gumanitarnye znaniya, Social and humanitarian knowledge, 2: 80-100.

21. Weizsäcker, E. U., Wijkman, A. 2018. Come on! Capitalism, Short-termism, Population and Destruction of the Planet. A Report to the Club of Rome. Springer Science+Business Media LLC. DOI 10.1007/978-1-4939-7419-1

22. Ясцепс, К. 1991. *Smycl i naznachenie icypii* [The Origin and Goal of History]. M.: Politizdat.

23. Yanickij, O. N. 1994. "Industrializm i invajronmentalizm: Rossiya na rubezhe kultur" [Industrialism and Environmentalism: Russia at the Frontier of Cultures]. *Sociologicheskie issledovaniya, Sociological Studies*, 3: 3-14.

A. М. Клешня

КОЭВОЛЮЦИЯ СИСТЕМЫ «ЧЕЛОВЕК – ОБЩЕСТВО – ПРИРОДА»

Аннотация. Статья посвящена осмыслению места человека в системе «человек – общество – природа» в аксиологическом пространстве постсовременности, обремененном экономическими, социальными и политическими кризисами глобализированного мира, которые продуцируют разнообразные экологические угрозы. Обосновывается тезис, что противоречия внутри исследуемой системы обусловлены ошибочной ценностной ориентацией современного человека на удовлетворение собственных потребностей за счет чрезмерной эксплуатации природы. Осуществлена попытка переосмысления биологической роли человечества как части природы и обновления на этих принципах мировоззренчески-аксиологических установок в соответствии с вызовами современности.

Ключевые слова: аксиология, инвайронментализм, экология, консьюмеризм, культура, человек, общество, система «человек – общество – природа», философия.

H. Kleshnia

CO-EVOLUTION OF THE "MAN – SOCIETY – NATURE" SYSTEM

Introduction. In his effort to subjugate nature, man violates the existing natural balance. As a result, ecosystems which are necessary to maintain the vital activity of the biocenosis, are under irreversible changes. **The aim** of the study is to comprehend the place of man in the classic triangle "man – society – nature" in the context of the anthropological and ecological crisis of the globalized world. **The task** is to substantiate the expediency of replacing the anthropocentric concept with the concept of social ecology (environmentalism). Research methods are a set of philosophical and general scientific approaches and methods of consistency, objectivity, convergence from the abstract to the concrete. The study uses an interdisciplinary synergistic methodology to understand the dynamics of self-organization in the "man – society – nature" system. **Research results.** The dialectical contradiction of development is in the fact that, striving for the highest possible satisfaction of needs, man creates obstacles to achieve a strategically defined goal or even threatens to his very existence. The overcoming of the revealed contradictions is associated with the rejection of man's consumer attitude to nature, the formation of the strategy of the "man – society – nature" relations, and the limit of economic (industrial) growth. In such conditions, a timely choice how to meet the needs of nature and society is a solution to the ecological crisis. **Discussion.** Th. Malthus pointed to the emergence of epidemics that affect the regulation of the population. The logic of the development of world civilization led to the formation of the "paradigm of human exclusivity" (O. Yanitsky). Data of the growing of a number of people and decreasing the species of animals and plants have caused a number of theories describing the origin of numerous risks (U. Beck, H. Arendt, Ch.P. Snow, and others). The alternatives to the endless consumerism having restored harmonious relations with nature, society, and oneself, were proposed by J. Baudrillard, D. Vannes, T. Naylor, J. Heath, E. Potter, and others. Under such conditions, it seems logical to change the dominant worldview anthropocentric concept. **Conclusion.** The modern anthropocentric ecological situation is caused by the long-term domination of the technocratic system of values. However, technocracy as a worldview and cultural paradigm has shown its inconsistency. Recognition of nature as the core of axiological space is a step caused by the realized need to preserve the human habitat in the form of a biological species. In the current situation, politics is considered to be the main tool for greening social consciousness and introducing environmentalism as the basic ideological value of a globalized society.

Keywords: axiology, environmentalism, ecology, consumerism, culture, man, society, the system "man – society – nature", philosophy.

UDC 141.319.8:316.647.5:001.3

R. I. Kuzmenko

TOLERANCE IN THE REALM OF SCIENCE

National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv, Ukraine
e-mail: raisa.kuzmenko.kiev@gmail.com; ORCID ID: 0000-0002-4881-1879

The article examines the features of the phenomenon of tolerance in the scientific field, its essential characteristics, and the main features of its philosophical interpretations. The actualization of the study of the problem of identifying tolerance in the field of scientific activity is caused by the rapid transformation processes at both the global and national levels associated with the transition of developed countries to the technologies of the fourth industrial revolution. It is substantiated that tolerance is one of the key principles of effective development of scientific sphere, and the creative activity of a particular subject of scientific activities. Progress in various fields of education and science, and the development of democratic relations in society depend on the manifestations of tolerance or intolerance to the opinion of the Other. Tolerant attitude to the Other contributes to the achievement of positive results in joint activities, encourages the discovery of new forms of communication, expanding contacts in the field science between scientists in the world and establishing partnerships.

Keywords: tolerance, intolerance, science, scientific paradigm, interpretation, understanding, cooperation, objective knowledge.

Introduction.

Science in modern society plays an important role in all sectors and spheres of human life. Consequently, the level of its development is the main indicator of both the development of society and the development of the state. All the achievements that man has today are due to the

achievements of science, technical progress, and the further development of society depends on it closely. On the one hand, the development of science is the most important factor in the renewal of all spheres of human life. On the other hand, science is one of the most important forms of the culture of society. Modern science